

Ball pagès i turisme

per Joan Carles Cirer Costa

1. Una societat dinàmica

En general, sabem poca cosa de la història del ball pagès, un fet que, tanmateix, podem qualificar de normal en un entorn amb escassetat de documentació escrita. Com tota figura estrictament popular, sorgí espontàniament dins de la societat i formava part d'un conjunt de mecanismes d'expressió col·lectiva i de reproducció social en el qual també podem incloure altres institucions com el festeig pagès, per exemple.¹ És evident que el ball pagès formava part integral de la societat forana eivissenca i que evolucionava amb ella, de manera que els canvis que aquesta societat experimentava, havien de repercutir en la seva evolució.

En aquest article volem analitzar la darrera part d'aquesta trajectòria, que creiem especialment rellevant per ser el moment en què el ball pagès deixà de ser una institució que formava part intrínseca del sosteniment de l'engranatge social i es convertí en un element no essencial, en una expressió estrictament cultural. Aquest canvi fou provocat per la modernització que experimentà la societat rural eivissenca en modificar-se profundament els seus mètodes productius, una seqüència que tingué en el turisme el seu episodi definitiu.

A partir de la darrera dècada del

segle XIX els procediments aplicats en el camp, l'explotació salinera i la navegació a Eivissa i Formentera assumiren novetats radicals que avançaren a un ritme trepidant (Cirer 2004). En menys de cinquanta anys l'economia insular passà d'una situació d'aïllat ensopiment a integrar-se en els mercats internacionals on trobà compradors per a les produccions del camp, dels boscos i de les salines. Els pagesos eivissencs trastocaren el paisatge insular en funció de les demandes que venien de lluny i els seus mercaders saberen introduir-se a les xarxes comercials que la Revolució Industrial teixia pertot arreu. El lema de la nova economia agrícola eivissenca ja no era la subsistència sinó «sembrar per vendre i comprar per menjar» (Cirer 2011: 38).

Els ingressos econòmics dels pagesos eivissencs pujaren i amb ells el nivell de benestar. L'emigració, que era el tret fonamental de la demografia eivissenca a mitjans del segle XIX, començà a minvar i en iniciar-se els anys trenta del segle XX havia desaparegut. Amb els diners frescos, els eivissencs milloraren les seves condicions vitals. Per començar, construïren cases noves, entre 1873 i 1920 el nombre d'habitatges s'incrementà en un 44 % i el nombre mitjà de persones que vivia a cada casa passà de 5'6 a 4'3 (Cirer 2001: 118). Segur que també compraren roba bona i que el vestit experimentà una millora substancial, especialment aquelles robes que tenien una funció representativa de l'estatus familiar.

Un canvi econòmic tan important implicava una revolució que

havia d'afectar necessàriament la totalitat d'institucions que sostenien l'edifici social del moment. El contacte sistemàtic amb el mercat implicà l'establiment de relacions externes continuades que, inevitablement, afeblien els vincles interns. El món exterior penetrava així dins l'hermètica pagesia eivissenca i, com era d'esperar, tot d'una afloraren contradiccions i conflictes entre «lo nou» i «lo vell» i el ball pagès no hi ha dubte que formava part de «lo vell».

Una prova d'aquest conflicte el tenim en la polèmica que arribà a les pàgines de *Diario de Ibiza* en els anys trenta en la qual alguns participants proposaven que s'havia d'afavorir la ràpida desaparició de la vestimenta femenina tradicional, que era vista com un signe dels foscos temps passats. De fet, L. Borthen, que visqué a Eivissa l'any 1932 i hi tornà el 1955, féu present la seva decebuda impressió en comprovar com els vestits tradicionals femenins havien desaparegut en aquest espai de poc més de vint anys:

Les més joves, per a consternació meua, portaven faldilles modernes que les privaven de la dignitat i la clàssica elegància que els donava la indumentària tradicional. Ara s'havien tornat noies comunes, vulgars, anodines, corrents, noies de cames curtes i culs grossos. (Borthen 2010: 99).

En aquesta línia s'expressen Planells & Torres (2005) en explicar la valoració social del ball pagès en els primers anys cinquanta, quan el ball pagès començà a ser sistemàticament utilitzat com a element de

1. Sense cap dubte ha estat Villangómez qui millor ha descrit el festeig pagès i la seva importància com a institució social de salvaguarda dels interessos comuns i de reproducció dels esquemes socials que defineixen un societat específica. Ho féu en el seu *Llibre d'Eivissa*. Villangómez (1957).

promoció turística per a l'illa d'Eivissa:

Paradoxalment, mentre les manifestacions folklòriques comencen a prendre força, especialment com a targeta de presentació de cara a l'exterior, per a la majoria d'eivissencs d'aquells anys –i fins molt més endavant–, tot allò que tengués a veure amb el folklore o costums antics –sigui el ball, la música, els vestits– patia un cert desprestigi, per considerar-ho «primitiu» (Plannells & Torres 2005: 34).

Aquest conflicte s'allargà ben bé fins als anys setanta del segle XX quan la societat eivissenca acabà la redefinició de les seves relacions socials en adoptar el monocultiu turístic com a modus productiu. Ho relata certerament James Cooper:

La immensa majoria d'eivissencs (inclosa –interessantment– la gent vella del camp) associava el passat amb «la misèria» i amb l'endarreriment sociocultural («érem salvatges» i «érem atrassats»). (Cooper 2002: 27).²

2. Turisme i ball pagès, un primer contacte

La primera notícia fidedigna que tenim de l'arribada de veritables turistes a Eivissa és la visita que realitzaren un grup de catalans que arribaren el mes de juny de l'any 1908. La Cambra de Comerç s'implicà activament en l'organització dels actes celebrats amb aquest motiu i, entre ells, ja hi trobem el ball pagès. Els organitzadors eivissencs consideraren que l'arqueologia havia de ser el principal fil conductor de l'itinerari seguit pels turistes catalans i prepararen visites a diferents jaciments arqueològics, entre els quals hi havia la capella subterrània de Santa Agnès. En tornar d'aquesta visita la comitiva s'aturà al poble de Sant Antoni on es realitzà una exhibició de ball pagès.

2. La tesi doctoral de R. J. Cooper: «An analysis of some aspects of social change and adaptation to tourism on Ibiza», l'obra més completa escrita sobre la sociologia d'Eivissa, ja està disponible a internet, al següent link: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:fe56b53d-4d7c-438c-afef-1da6f8666610>.

Portada i contraportada del fullet publicitari editat pel Grand Hotel Ibiza l'any 1933. Fotografia procedent de l'arxiu de Martin Davies.

Aquest fet demostra que el ball pagès ja era considerat com un element potencialment atractiu per als turistes, secundari, però valuós.

La segona visita organitzada que rebé l'illa fou motivada per la celebració del xvè Congrés Agrícola Catalanobaleà, que tingué lloc a la ciutat d'Eivissa els dies 26 i 27 de maig de 1912. En aquest cas les cròniques del dia assenyalen el següent:

Hubieron de llamar ayer la atención, lo mismo de propios que de extraños, las distintas parejas del pueblo de San José que, con motivo de la llegada de los señores Congressistas, se apostaron en el muelle vistiendo el traje, perteneciente a distintas épocas y alguna muy lejana, usado por nuestros campesinos. De alguno de ellos, muy original, no se pudo encontrar prenda alguna, teniendo que ser confeccionados sirviendo como modelo una antigua pintura (*Diario de Ibiza*, 27/05/1912).

És a dir, que des de un primer moment, el turisme ja serví com a excusa per recuperar vells vestits i ornaments que havien quedat fora d'ús. Sense dubte, aquest fou el primer servei que el turisme oferí a la conservació del ball pagès. No fou el darrer. A partir d'aquell moment el

ball pagès formà part inexcusable del protocol de recepció que s'aplicava a qualsevol visitant il·lustre que arribava a Eivissa. L'any 1919, per exemple, el pintor valencià Joaquim Sorolla visità l'illa i fou convidat a realitzar una excursió as Jondal i a una exhibició de ball pagès. També foren convidats a veure ball pagès a Santa Eulària els membres d'una excursió organitzada l'any 1925 per la mallorquina *Societat Arqueològica Lul·liana*. Aquell mateix any, el capità general de les Illes Balears, general Cavalcanti, realitzà una visita d'inspecció per tota l'illa, que en passar per Santa Eulària, va incloure una ballada pagesa. El desconegut periodista de *La Voz de Ibiza*, que escrigué la crònica de la visita, no pogué evitar acabar el seu relat amb la frase següent:

Es una lastima que los fox-trots i los shimys hayan sido causa de que se vaya perdiendo el clásico baile payés tan bonito y que constituye una de nuestras más típicas notas de color local (*La Voz de Ibiza*, 08/09/1925).

Evidentment es tracta d'una avaluació circumstancial, però demostra que en aquells moments, anys vint, quan l'economia eivissenca experimentava l'embranchida

Ball pagès a can Costera, Sant Josep, en els anys cinquanta. Postal de la casa Viñets. Fotografia procedent de l'arxiu de Martin Davies.

modernitzadora més poderosa, el ball pagès ja era considerat una institució social declinant.

En qualsevol cas, en aquells moments el ball pagès formava part de totes les festes oficials religioses celebrades en els pobles i, fins i tot, era inclòs al programa d'algunes festes celebrades a Vila com una benenada popular organitzada al puig des Molins amb ocasió del dia de Sant Joan de 1924.³ També es ballà pagès a la plaça de la Catedral el dia 16 de maig de 1928 per celebrar l'arribada del nou bisbe, Salvi Huix i Miralpeix.

Una anècdota sobre el tema es donà uns mesos després, en el mes d'agost d'aquell mateix any, quan de forma imprevista arribà al port d'Eivissa un vaixell francès amb turistes. En baixar a terra, els turistes feren saber que tenien interès en veure ball pagès i sembla ser que no pogueren satisfer el seu desig. El cronista que recull el fet acaba assenyalant: «Hay que desengañarse que aquí hace falta una sociedad de Turismo» (*La Voz de Ibiza* 25/08/1928).

En iniciar-se els anys trenta els eivissencs començaren a sospirar

per atreure a la seva illa algun dels turistes que havien convertit Palma en la capital turística del Mediterrani espanyol i de seguida s'iniciaren els projectes empresarials destinats a convertir en realitat aquest somni. La primera passa es donà el dia 29 de maig de 1931 quan arribà el vaixell anglès *Orontes*, carregat amb 400 turistes. El consignatari del vaixell, el mallorquí B. Mulet, contractà el pintor Narcís Puget per organitzar la visita, el qual, evidentment, inclogué una ballada pagesa entre els actes previstos (Cirer 2004).

No ens consta que els hotels inaugurats aquells anys trenta oferissin el ball pagès de forma directa ni que es realitzessin exhibicions específicament dirigides als turistes, però sí que apareixen cròniques indicant que en fer-se una ballada a Sant Antoni o a Santa Eulària, hi assistien la major part dels turistes que en aquell moment estaven al poble, que ja eren molts.

El que sí que es feia era utilitzar el ball pagès com a element diferenciador de la imatge turística d'Eivissa. Així Joan Villangómez, promotor del *Grand Hotel Ibiza*, utilitzà una fotografia d'una pagesa amb emprendada que tocava el tambor com a portada del fullet publicitari que edità com a principal instrument de promoció de l'establiment.

3. El ball pagès a la postguerra

A pocs indrets tingué la Guerra Civil uns efectes econòmics i socials tan dramàtics com a Eivissa i Formentera. El tall de les comunicacions exteriors –que fou pràcticament total fins l'any 1948, no ho oblidem–, enfonsà les vendes illenques i impedí les compres de queviures. En pocs dies es desballestaren els complexos mecanismes comercials que sostenien l'economia insular i la població pitiüsa restà condemnada a la fam. La recuperació fou desesperantment lenta, i no arribà fins als primers anys de la dècada de 1950, quan els intercanvis comercials recuperaren els nivells de 1935.

Durant els anys quaranta la societat eivissenca visqué un accelerat episodi de re-ruralització, el camp pitiús s'adaptà tan aviat com pogué a les noves circumstàncies i sobrevisqué molt millor que no la població urbana, més dependent de les relacions comercials exteriors.

El camp eivissenc recuperà la vitalitat en l'àmbit econòmic però no social. La Guerra Civil havia estès una fosca llosa sobre les mentalitats i les circumstàncies desaconsellaven les tradicionals manifestacions de folgança, els espais de divertiment on el ball pagès trobava la seva expressió més popular i espontània, com les ballades a pous o a les matances. Sobrevisqué, això sí, en la seva vessant més estereotipada i reglada en forma de ballades que acompanyaven les festes religioses tradicionals a tots els pobles i a Vila.

Els representants a Eivissa i Formentera del nou règim franquista, que es vantava de ser un guarda gelós de les tradicions, no tardaren a incorporar el ball pagès a la parafernàlia de les seves celebracions. Així el mateix any 1939, tot just acabada la guerra, se celebrà a Formentera la «Fiesta de la Victoria» que inclogué missa solemne, desfilada de falangistes i:

Por la tarde tuvieron lugar infinidad de actos atractivos, generalmente típicos, no faltando el gracioso y simpático baile y canto payés evocador de aquellos tiempos

3. El diari *La Voz de Ibiza* del 18/06/1924 anunciava que se celebraria «Merienda popular y baile payés en los Molinos».

en que la honestidad y el buen gusto no habían sido jamás ultrajados por el modernismo y a los cuales retornamos afortunadamente (Diario de Ibiza, 27/05/1939).

Les festes patronals de Vila incloïen sempre una ofrena de flors a Nostra Senyora Santa Maria per part de parelles vestides de pagesos. La crònica de les festes de 1943, per exemple, ens parla de la celebració d'un «festival folklòric»:

A las 6 de la tarde, se ordenarán en el paseo de Vara de Rey los elementos del campo dispuestos para el homenaje a Santa María, ocupando sus carros típicos engalanados lo mejor posible. [...] Terminado el acto religioso de referencia, habrá bailes típicos en la plaza de la Catedral, ante S. E. el señor Obispo, en la plaza del Ayuntamiento y en Vara de Rey.

La premsa del dia destacava les emprendades que portaven algunes de les assistents, les poques que havien sobreviscut a les requises de la Guerra i la generalitzada pobresa posterior.⁴

En aquells moments la pràctica totalitat de festes oficials comptava amb la presència d'«esquades de caramellers» i parelles de ball pagès, fins i tot les que celebraven a Vila la gent de mar. Aquest mateix any de 1943 les festes de Sant Salvador, patró dels mariners, incloïen les tradicionals regates organitzades pel *Club Náutico de Ibiza*, entitat que convidà a una esquadra de caramellers i diverses parelles de balladors a la festa de lliurament de premis. Aquella mateixa nit, la societat *Casino de Ibiza* organitzà un ball al qual també hi assistiren els anteriors balladors.

Pocs anys més tard, el 1947, fou consagrat el nou temple de Sant Elm, fet que motivà tot un seguit de festes en les quals hi participaren diferents sonadors i balladors. La

Turista aprenent a ballar pagès a Talamanca. Autor: Antonio Campañá, 1960. Procedent del llibre de Martin Davies (ed.) *Eivissa-Ibiza: L'illa d'un temps* (Barbary Press, 2005), pàg. 227.

crònica periodística del 22 d'abril detalla un per un tots els balladors i sonadors que hi participaren, ja que tots ells ho feien a títol individual, encara no existia el concepte de «colla de ball pagès». En aquest cas la quasi totalitat dels participants procedien de la parròquia de Jesús.

Així com el règim guanyà seguretat anà tolerant la recuperació de festes populars com les cantades pageses. A partir del dia dos de juliol de 1947 i fins al dia nou aparegueren anuncis diaris en el *Diario de Ibiza* en els quals s'anunciava el següent esdeveniment:

El próximo día 10, festividad de San Cristóbal, se celebrará un baile payés, en Ca'n Graó, San Agustín, Cala de bou, y por la noche «cantada» al estilo del país (*Diario de Ibiza*, 02/07/1947).

La celebració de festes pageses als pobles anà prenent vigor i es convertiren en una mena d'*espectacle* que atreïa gent de Vila que s'hi desplaçava especialment per assistir-hi. El lloc on més actes d'aquest tipus se celebraren era la parròquia de Sant Josep, on el 23 de maig de 1948, per exemple, se celebrà un «festival folklòric» que motivà que

la *Sociedad Cultural y Artística Ebusus* organitzés una excursió per anar-hi que arreglè més d'un centenar de socis i familiars. En aquest mateix poble i dos anys més tard, la crònica de la festa de Sant Josep recull la celebració d'una «xacota» a can Botja, la casa de l'alcalde, que seguí a la tradicional ballada a la plaça del poble.

4. El ball pagès representant «oficial» de la imatge d'Eivissa i Formentera.

El règim franquista s'alineava clarament amb el «vell món» i expressava una ideologia tradicional que donava valor a tot allò que fos antic, que volia reinventar un passat agrari bucòlic oposat a la odiada modernitat industrial (López 2004) i basar el futur segons els principis d'una «Vieja España, reescrita e inventada por una ideología reaccionaria y esencialista» (Ortiz 2012: 505). Dins aquests plantejaments hi cabia perfectament la recuperació de les expressions folklòriques, una actuació que fou encomanada a l'entitat *Obra Sindical de Educación y Descanso*.

L'any 1943 se celebrà a Palma de Mallorca la *Primera Feria de Muestras de Baleares*, on la representa-

4. «Vaig fixar-me que cap d'elles portava ja les emprendades [...]. Em vaig assabentar que la pobresa que va seguir la Guerra Civil, les havia obligat, en molts casos, a vendre tots aquests abillaments» (Borthen 2010: 100).

Foc de Sant Joan representant els Beatles, una mostra de la rapidesa amb què les noves tendències musicals arribaven a Eivissa i passaven a formar part de la cultura popular. Autora: Thekla Garbrecht, 1965. Procedent del llibre de Martin Davies (ed.) *Eivissa-Ibiza: L'illa d'un temps* (Barbary Press, 2005), pàg. 257.

ció eivissenca consistí en una dotzena de parelles de balladors i dos esquadres de sonadors. L'organització anà a càrrec de la delegació a Eivissa de *Educación y Descanso*, tot just constituïda, entitat que també es feu càrrec de l'organització del «Festival Folklorico» que constituí un dels actes centrals de les festes patronals de 1943 ja esmentades.

El NO-DO, noticiari cinematogràfic del règim, sempre necessitat d'imatges de festes desenvolupades segons els nous criteris, envià un operador per filmar aquest festival. D'aquesta manera el ball pagès s'incorporà definitivament a la imatge de les illes d'Eivissa i Formentera i recuperà el paper que ja havia tingut en els anys trenta com a element de reclam turístic.⁵ L'any 1947

el NO-DO tornà a enviar un equip a Eivissa per realitzar una nova filmació de balladors i carros engalanats i també filmà una boda pagesa a Sant Miquel.

Els procediments i rituals de les Festes Patronals foren prompte esesos i adaptats a qualsevol celebració oficial que tingués lloc en aquestes illes. Així en el mes de juliol de 1946 arribaren al port d'Eivissa les embarcacions que participaven a la regata *Crucero Mediterráneo* i amb aquest motiu es preparà una recepció que tenia en els pagesos el seu punt fort. L'organització es preocupà d'assenyalar que havia d'haver-hi vestits de «gonella,

full de propaganda. A partir de 1951, quan l'hotel era gestionat per Antoni Planells Ferrer, el ball pagès continuà essent protagonista de la publicitat d'aquest establiment i dels fullets que editava el *Foment del Turisme* (Planells 1984).

blancs i de davantal curt» entre les dones i «calçons de punxa» i vestits amb «xamarreta» i «calçons acampanats» entre els utilitzats pels homes. També s'indicava la conveniència de lluir les empenades.

L'any 1948 es recuperà definitivament la línia marítima regular setmanal amb Barcelona, un fet que marcà el punt d'inflexió de la depressió econòmica eivissenca i permeté repensar en relançar el turisme. El *Foment del Turisme*, que havia estat refundat l'any 1946, es proposà promoure la imatge d'Eivissa a Barcelona per tal d'atreure turistes catalans. La primera activitat dirigida a aquest mercat consistí en l'organització d'una excursió de periodistes catalans a Eivissa, que fou rebuda al port per unes quantes parelles de pagesos i que comptà, evidentment, amb una exhibició de ball pagès. Aquesta consistí en un festival folklòric celebrat al passeig de s'Alamera acuradament organitzat, un fet que demostra la importància que els promotors turístics eivissencs donaven al ball pagès com a element atractiu:

Por la tarde, organizado por el Ayuntamiento y el Fomento de Turismo, celebróse un festival folklórico y finalmente un vistoso desfile, en el que tomaron parte representaciones de todos los pueblos de la isla y de Formentera, visitiéndolo sus típicos trajes y luciendo valiosas joyas (*El Correo Catalán*, 12/11/47).

Dos anys més tard, en novembre de l'any 1949, el *Foment del Turisme* organitzà una visita a Barcelona per promocionar el turisme cap a Eivissa entre els catalans (Ramon 2001: 72). L'atractiu central de l'expedició era una colla de ball pagès organitzada per Josep Tur Riera, *Pepet des Sereno*, que poc després es féu càrrec de la direcció de l'agrupació que s'organitzà dins *Educación y Descanso*.

Aquesta agrupació es convertí en una mena d'ambaixadora oficial d'Eivissa i Formentera. L'any 1951 participà en una mostra folklòrica realitzada a Palma; repetí l'any següent i llavors fou elegida per ser un dels grups representants d'Espa-

5. Recordem que el *Grand Hotel Ibiza*, inaugurat l'any 1933 utilitzà la imatge d'una pàgina com a element central del seu principal

nya al tercer certamen internacional que havia de celebrar-se a Langollen, Regne Unit, i cap allà marxaren els eivissencs.

Hem de tenir en compte que en aquells anys la situació exterior del règim franquista havia millorat significativament, els ambaixadors havien tornat a Madrid i en aquell moment tot just començaven les negociacions amb els EUA i el Vaticà per tal de signar acords específics. El govern espanyol necessitava projectar-se internacionalment i un festival folklòric com aquell era una bona ocasió per fer-ho.

El cas és que l'agrupació eivissenca guanyà el segon premi i donà una veritable projecció internacional al ball pagès. Fou un fet rellevant que, com assenyala Martin Davies, marcà una fita definitiva:

Potser aquest gran èxit fou el que va salvar l'enigmàtic folklore eivissenc de la seva desaparició, marcat com estava en aquells moments d'irrellevant i antiquat (Davies 2015: 72).

5. Les sales de festes

Les sales de festes foren un fenomen que aparegué per primera vegada a Eivissa en iniciar-se la dècada de 1950, quan ja feia més de deu anys que havia acabat la Guerra Civil i el règim franquista començà a afuixar la forta disciplina que havia imposat en els temes morals. De seguida que s'inicià la tolerància i deixaren de reprimir-se les activitats lúdiques aparegueren empresaris disposats a oferir diversió a la gent en forma de sales de festes. Aquestes se sustentaven en dues fonts principals de negoci: la mateixa societat insular i el turisme, encara que la segona era molt més important que no la primera.

Pel que fa als illencs, fins aquell moment les oportunitats per a divertir-se havien estat prou escasses. L'ajuntament de Vila organitzava alguns balls amb motiu de les Festes Patronals, sempre celebrats en espais oberts com el Moll o el passeig de s'Alamera, amb música proporcionada per la Banda Municipal. Només les societats culturals com el *Casino* o el *Club Náutico*, organitza-

Una pagesa passejant amb un nen per la platja de s'Arenal a Sant Antoni quan el turisme ja estava plenament implantat –es veu l'hotel *San Antonio* ja acabat–, però no s'havia iniciat el boom de la construcció. Autor Antonio Campaña, 1960. Procedent del llibre de Martin Davies (ed.) *Eivissa-Ibiza: L'illa d'un temps* (Barbary Press, 2005), pàg. 226.

ven alguns balls anuals al teatre Serra. Aquesta oferta anà incrementant-se any per any, s'estengué a altres indrets con Sant Antoni i cada cop les «verbenas» eren més nombroses. Un cop passats els pitjors moments de la postguerra, en iniciar-se els anys cinquanta, els eivissencs tenien ganes de divertir-se i com que l'economia millorava, alguns d'ells estaven en condicions de pagar per un poc de luxe.

Els turistes sempre foren la principal font d'ingressos del sector de les sales de festes i l'any 1950 marcà clarament la definitiva represa del turisme a Eivissa. Aquell any canvià la direcció de l'*Hotel Ibiza* –abans *Grand Hotel* i després hotel *Montesol*–. Fou assumida per Antoni Planells, que millorà substancialment l'explotació del principal establiment turístic d'Eivissa i tot d'una s'implicà a fons en la promoció turística de l'illa amb bons resultats.⁶ L'any següent, 1951, el

secretari de l'ajuntament de Sant Antoni, Andrés Tur Tur, assenyala que tot l'estiu els establiments de Portmany havien estat abarrotats (*Diario de Ibiza* 22/09/1951). El turisme, finalment, havia recuperat l'embranchida dels anys trenta i tornava a dinamitzar l'economia insular. Un altre cop hi havia turistes i aquests tenien ganes de divertir-se, d'escoltar música i de ballar.

La primera iniciativa lúdica estrictament privada sembla que fou oferta per *Ses Voltes*, un local de Sant Antoni que el dissabte 2 de setembre de 1950 anunciava una «Gran Verbena» sense especificar quin era el programa musical que oferia. L'any següent s'hi afegia el *Mar Blau* i dos anys més tard *Ses Guiterres*. Entre el 1951 i l'any 1958, quan acabem la nostra anàlisi,

Ibiza, (antes Grand Hotel) proposava: «Visite Ibiza. Disfrutará de su eterna primavera y podrá admirar el Museo Arqueológico el más importante del mundo en su clase, la acrópolis púnica con sus 3.000 hipojeos, las murallas mejor conservadas de España, sus afamadas Salinas, hermosas playas y se deleitará con sus cantos y sus danzas» (*Diario de Ibiza* 20 /10/1950).

6. El ball pagès continuava formant part integral de la imatge d'Eivissa que oferia aquest empresari en els seus anuncis i opuscles. Tot just assumir la gestió de l'*Hotel*

Una parella de pagesos cantant porfèdia. Es tracta de Joan «Costera» i Francisca «Graó» de can Costera de Sant Josep. Autor: Santa Maria del Villar, 1948. Procedent del llibre de Martin Davies (ed.) *Eivissa-Ibiza: L'illa d'un temps* (Barbary Press, 2005), pàg. 68.

hem obtingut dades de deu sales de festes. Dues, el *Mar Blau* i el *Club Talamanca*, eren a Vila, dues més a Santa Eulària: *Ses Parres* i l'hotel *La Cala*; *Las Dalias* era a Sant Carles i les altres cinc: *Capri*, *Isla Blanca*, *Ses Guiterres*, *Ses Voltes* i *Terraza La Cala*, a Sant Antoni.

Per poder-nos fer una idea del que oferien aquests deu negocis hem analitzat els nombrosos anuncis que publicaren al *Diario de Ibiza*, i n'hem obtingut un total de 227 anuncis d'espectacles. Entre ells dominava clarament la música de ball amb orquestra, amb un 48 % del total, el seguien els espectacles de flamenc –17 %– i en tercer lloc ja trobem el ball pagès amb un 15 % del total d'espectacles oferts, una quantitat realment considerable.

El primer que sobresurt de la presència del ball pagès és que la totalitat dels 33 anuncis comptabilitzats que n'oferien se situaven en els mesos de juny, juliol, agost i setem-

bre i quasi la meitat –14– es realitzaren en el mes d'agost. Aquesta distribució temporal ens demostra que a les sales de festes el ball era una oferta dirigida, en exclusiva, al públic turístic. Els eivissencs anaven a les sales de festes però no hi anaven a veure ballar pagès, aquest era considerat un espectacle per a forasters.

Reforça l'anterior argument veure que les sales de festes més dirigides als eivissencs: *Las Dalias* de Sant Carles i l'hotel *La Cala* de Santa Eulària no programaven mai ball pagès.⁷

Entre la resta de sales n'hi havia tres més que mai no programaren

7. Sabem que aquestes dues eren les més enfocades al públic autòcton perquè eren les que estaven obertes tot l'any, anunciant els seus espectacles en mesos com novembre i desembre, quan totes les altres sales de festes eren tancades i no publicaven cap anunci.

ball pagès: *Capri*, *Club Talamanca* i *Terraza La Cala*. La primera estava bastant especialitzada en flamenc i la segona només oferia ritmes del Carib i música sud-americana; l'escassa oferta de la tercera era dominada per la música ballable i els espectacles de revista. Totes les altres cinc oferiren ball pagès en un moment o altre. La que més vegades en programà fou *Ses Voltes*, que ho féu a 16 dels 80 anuncis que publicà –20 %–, seguida per *Ses Guiterres* que anuncià ball pagès en 7 ocasions, –39 % del total d'anuncis–. *Isla Blanca* programà ball pagès un 17 % de les vegades i el *Mar Blau* n'oferí en un 11 % dels seus anuncis.

Les dades que acabem de presentar demostren que la presència del ball pagès no era, ni molt menys, anecdòtica, formava part habitual dels espectacles oferts als estrangers que visitaven Eivissa en els primers anys del turisme. També ens fan ben present el canvi sofert a partir de 1958, quan el ball pagès desaparegué definitivament de les programacions de les sales de festes, probablement així com anà trobant un espai propi en forma d'exhibicions realitzades en indrets més adients, com l'església de Sant Miquel.

El que no ens diuen els anuncis de les sales de festes és qui hi ballava. En general es limiten a incloure frases com «exhibición de danzas ibicencas» o «danzas típicas de Ibiza». Només aïlladament apareixen vagues indicacions com «grupo folklórico San Antonio».

Tampoc podem saber la forma en què eren contractats els qui participaven en aquestes exhibicions folklòriques, però devien rebre una compensació per la seva presència.

6. Turisme i ball pagès en retrospectiva

A la vista de tot el que acabem de presentar creiem que pot afirmar-se que el turisme oferí un reforç positiu per al sosteniment i la pervivència del ball pagès. A nivell ideològic cal considerar que els estrangers que ens visitaven eren vistos, en general, com a persones

El 1954 obrí a Sant Antoni de Portmany la sala de festes i pista de bitlles Sa Cala. Foto Viñets / col·lecció de Neus Prats Molina (*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*).

integrades en una cultura més avançada que la nostra i el seu demostrat interès pel ball pagès era un clar recolzament moral per als qui els hi oferien. A aquest sosteniment moral s'hi afegia l'èxit de les representacions realitzades a fora d'Eivissa. Tot això servia per contrarestar la visió del ball pagès com una activitat endarrerida, pròpia dels temps obscurs ja passats i destinada a desaparèixer el més aviat millor.

Les exhibicions davant els turistes també oferien una excusa per treure de les caixes els vestits tradicionals i mantenir-los ben nets i emmidonats. Ben segur que sense aquesta oportunitat molts d'ells haurien restat oblidats quan a les famílies deixava d'haver-hi gent jove. Els interessats en ballar davant els turistes que no disposaven de roba pròpia, la demanaven als seus familiars i així la mantenien en condicions. Aquest fou un mecanisme que ajudà a la transmissió dels formats i a la seva tipificació.

Apart de la qüestió moral o ideològica estem segurs que el turisme oferí un apreciable suport material

al sosteniment del ball pagès. Els qui participaven a les ballades festives tradicionals no rebien cap remuneració per fer-ho, però els que ho feien a las sales de festes o a les exhibicions específicament turístiques devien rebre alguna compensació per la seva dedicació rutinària, una actuació que es realitzava en un entorn estrictament professional, molt exigent pel que fa a la qualitat i al seguiment dels horaris previstos.

Bibliografia

BORTHE, Leif (2010). *El camí a Sant Vicent*. Eivissa. Barbary Press.
 CIRER COSTA, Joan Carles (2001). «La població d'Eivissa i Formentera, 1857-1960. Un segle d'evolució demogràfica». *Randa*, 55, p. 111-128.
 CIRER COSTA, Joan Carles (2004). *De la fonda a l'hotel*. Palma de Mallorca. Documenta Balear.
 CIRER COSTA, Joan Carles (2011). «Mites, xifres i poesia». *Eivissa*, 50, p. 37-40.
 COOPER, Ronald James (2002). «Una anàlisi d'alguns aspectes de canvi social i adaptació al turisme a Eivissa». *Estudis sobre el turisme a Eivissa i Formentera*, 3, p. 15-36.

DAVIES, Martin (2005). *Eivissa-Ibiza: L'illa d'un temps*. Eivissa. Barbary Press.
 DAVIES, Martin (2015). «El Cortejo de las Grullas: tradiciones ibicencas en Sant Miquel». A Davies, M. & Smith, R., *Rutas Secretas, Norte de Ibiza*. London. Secret Seeker, p. 72-73.

LÓPEZ GALLEGOS, María Silvia (2004). «El control del ocio en Italia y España: de la Opera Nazionale Dopolavoro a la Obra Sindical de Educación y Descanso». *Investigaciones Históricas: Época moderna y contemporánea*, 24, p. 215-236.

ORTIZ, Carmen (2012). «Destrucción, Construcción, Reconstrucción, Abandono, Patrimonio y castigo en la posguerra española». *Hispania Nova*, 10 p. 501-520.

PLANELLs FERRER, Antoni (1984). *Ibiza y Formentera ayer y hoy*. Eivissa. Edició pròpia.

PLANELLs TUR, Antoni & TORRES PLANELLs, Margalida (2005). *Toni d'en Planes. Ballador i sonador*. Eivissa. Consell Insular.

RAMON FAJARNÉS, Ernesto (2001). *Història del turisme a Eivissa i Formentera. 1900-2000*. Eivissa. Genial Edicions Culturals, S.L.

VILLANGÓMEZ, Marià (1957). *Llibre d'Eivissa*. Barcelona: Editorial Selecta.

JOAN CARLES CIRER COSTA ■